

Олександр ЧОРНИЙ

кандидат історичних наук, доцент

Центральноукраїнський державний університет

імені Володимира Винниченка

(Кропивницький, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5169-3554>

Електронна пошта: komandarmus12@gmail.com

БИТВА ЗА ДНІПРО 1943–1944 рр. У ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ТА АМЕРИКАНСЬКИХ ІСТОРИЧНИХ СТУДІЯХ

У пропонованому дослідженні автор узагальнив наукові уявлення про радянсько-німецьку битву за Дніпро 1943–1944 рр., що сформувалися у зарубіжній воєнно-історичній науці. Дослідник проаналізував наукові розвідки та фундаментальні праці провідних американських, британських та німецьких істориків, які спеціалізувалися і спеціалізуються на подіях німецько-радянського протистояння на Східному фронті у 1941–1945 роках. Широко застосовуючи методи аналізу, синтезу та джерелознавчої критики, автор дійшов висновку, що західна історіографія проблеми значною мірою повторює концептуальні підходи та судження, що сформувалися довкола битви за Дніпро в радянській науковій мілітаристиці, розділяючи сталінські тези про «переломний 1943 рік», у межах якого найбільш знакові перемоги Червоної армії відбулися під Сталінградом й на Курському виступі, а битва за Дніпро стала лише завершенням докорінного перелому на Східному фронті на користь СРСР. Дослідник наголошує, що таке бачення битви за Дніпро західними істориками є закономірним, оскільки переважна більшість проаналізованих праць базується на мемуарах радянських полководців, повідомленнях радянських, американських і британських періодичних видань часів війни та розвідках радянських військових істориків, що публікувалися у відкритих (несекретних) воєнно-історичних виданнях.

Ключові слова: історіографія, Друга світова війна, Східний фронт, битва за Дніпро, концепція докорінного перелому і вирішальних перемог.

Постановка проблеми. Історіографічний огляд радянських та пострадянських досліджень з історії Другої світової війни засвідчує, що події на Східному фронті, пов'язані з виходом Червоної армії до Дніпра, форсуванням річки, захопленням плацдармів на західному її березі та розширенням їх до рівня стратегічних, дослідники виокремили у битву за Дніпро. Хронологічно її рамками було окреслено 24 серпня – 24 грудня 1943 р., а саме протистояння визначено як таке, що завершило «докорінний перелом» у радянсько-німецькому протистоянні на Східному фронті Другої світової війни на користь СРСР. Окреслене бачення битви за Дніпро базується на оцінках Й. В. Сталіна, висловлених у роки війни та розтиражованих радянською пропагандистською машиною у повоєнні десятиліття.

Протистояння між РСЧА і вермахтом, що розгорнулося на Східному фронті у серпні 1943 р., за задумом радянського командування передбачало швидкий прорив німецьких укріплених позицій

у районі Харкова, на Сіверському Дінці та Міусі, злам оборони противника на Лівобережжі Дніпра, подолання дніпровського рубежу та подальше просування вздовж усього західного берега річки із виходом на державний кордон СРСР. Його реалізація тривала упродовж серпня 1943 – середини квітня 1944 рр. й увійшла в радянську і пострадянську історіографію Другої світової війни як битва за Дніпро та звільнення Правобережної України. Нині окреслені події в українській історичній науці дослідники пропонують ототожнювати з битвою за Дніпро – стратегічним рубежем у протистоянні РСЧА і вермахту на Східному фронті у 1941 та 1943–1944 роках (Лисенко, О. Є. & Пилявець, Р. І. 2019; Чорний, О. В. 2024).

В умовах боротьби України за незалежність і територіальну цілісність перед вітчизняною воєнно-історичною наукою постало важливе завдання – досліджувати історію Другої світової війни із максимальним відображенням україн-

ського виміру подій на території УРСР під час протистояння на її теренах РСЧА і вермахту. Однією з таких подій була битва за Дніпро, що нині потребує нових оцінок, базованих на широкій джерельній базі та критично осмисленій історіографії проблеми, дослідженнях, накопичених у радянських, пострадянських, західноєвропейських та американських історичних студіях. І якщо історіографічний аналіз радянських та пострадянських досліджень з історії битви за Дніпро в українській історичній науці був предметом наукового осмислення, то виміри проблеми у західній історіографії й досі лишаються маловідомими. З огляду на це окреслена проблема є актуальною, а пропонована розвідка може становити інтерес для вітчизняної воєнно-історичної науки.

Мета дослідження – проаналізувати найбільш знакові праці та розвідки з історії Другої світової війни, підготовлені західноєвропейськими та американськими істориками у середині 1940-х – наприкінці 2010-х рр., та визначити можливість використання напрацьованих західними дослідниками концепцій щодо протистояння РСЧА і вермахту на дніпровському рубежі у 1943–1944 рр. у сучасній українській історіографії.

Виклад основного матеріалу. Робота над окресленою проблемою та аналіз західної історіографії Другої світової війни засвідчують, що історія протистояння Червоної армії та вермахту на Дніпрі цікавила західних істориків ще у роки війни. Для прикладу, на сторінках американського журналу «Воєнний огляд» (*«Military Review»*) за 1944 рік зустрічаємо матеріали про битву за Дніпро, що раніше друкувалися в радянській пресі (Milovanov, P. 1944). Не оминали тему і провідні американські газети у період німецько-радянських боїв на Дніпрі.

У повоєнні десятиліття інтерес до теми битви за Дніпро у західноєвропейській та американській історичній науці формувався поступово, по мірі накопичення матеріалів, що давали змогу реконструювати події німецько-радянського протистояння на більш-менш достовірній джерельній основі. Одним із перших оціночних суджень з цієї теми представив у праці загального характеру з історії Другої світової війни британський воєнний історик і теоретик, генерал-майор Дж. Фуллером (Fuller, J. F. C. 1948). У главі під назвою «Ініціатива на два фронти» автор присвятив протистоянню Червоної армії і вермахту на території України два пункти: «Літня та осіння кампанії 1943 року в Росії» та «Зимова і весняна кампанії

в Росії у 1944 році». Відразу зазначимо, що автор не вживає поняття «битва за Дніпро». Оприлюднений у межах глав фактаж у цілому відповідає раннім радянським лекалам представлення боїв за дніпровський рубіж. Враховуючи, що згадана розвідка була підготовлена у перші повоєнні роки, іншого варіанту подачі подій не могло бути, оскільки основним джерелом інформації для реконструкції подій на Східному фронті були статті і повідомлення з радянської преси та передруки з неї у провідних газетних виданнях Великої Британії, Канади і США. До того ж у Західній Європі та США була дуже популярною та користувалася широким попитом книга Й. В. Сталіна «Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу», яку друкували у країнах антигітлерівської коаліції багатотисячними тиражами і у роки війни (Stalin, J. V. 1943), і по її завершенню (Stalin, J. V. 1945).

Примітно, що стосовно хронології боїв на Дніпрі, Дж. Фуллер не зовсім солідарний із баченням кампанії радянськими дослідниками. Зокрема, про початок просування Червоної армії до Дніпра автор пише: «Відразу після захоплення Орла і Білгорода [5 серпня 1943 р. – авт.] росіяни почали стрімкий рух на захід. Фронти під командуванням В. Д. Соколовського й М. М. Попова націлилися у верхів'я Дніпра, фронти К. К. Рокоссовського, М. Ф. Ватутіна та І. С. Конєва – до середньої течії річки, а війська Р. Я. Малиновського і Ф. І. Толбухіна – у пониззя Дніпра» (Fuller, J. F. C. 1948, р. 278). Просування до Дніпра та його подолання автор розглянув у тісному зв'язку з подіями липня 1943 р. на т.зв. Курському виступі, фактично об'єднав їх в одну «літньо-осінню кампанію», виділивши фактор перемоги Червоної армії на орловсько-білгородському виступі (Fuller, J. F. C. 1948, р. 278).

Щодо тривалості дніпровської кампанії, то Дж. Фуллер чітко не наголосив на її завершенні у межах 1943 року. Дослідник розмежував події літа–осені–зими 1943 та зими–весни 1944 років. Початок зимово-весняної кампанії історик ототожнив із 24 грудня 1943 р., тобто з контрнаступом 1-го Українського фронту на житомирсько-бердичівському напрямку (Fuller, J. F. C. 1948, р. 283). У повоєнній радянській історіографії війни під впливом сталінських оцінок кампаніям 1943 і 1944 рр. дослідники вбачали цю дату закінчення радянсько-німецького протистояння на Дніпрі та початком широкомасштабних наступальних операцій Червоної армії на Дніпровському Правобережжі. Незважаючи на застосоване

дослідником ділення бойових дій на Дніпрі на літньо-осінньо-зимову 1943 р. та зимово-весняну 1944 р. кампанії, він зауважив, що між ними «не було ніякої паузи» (Fuller, J. F. C. 1948, p. 280).

У 1950-х – на початку 1960-х рр., в умовах Холодної війни та поляризації світу, західноєвропейські та американські дослідники дещо дистанціювалися від вивчення подій, що мали місце на Східному фронті, зосередившись на осмисленні воєнних дій і досвіду, здобутого арміями держав антигітлерівської коаліції на інших театрах бойових дій. Як приклад, можемо навести фундаментальну працю Вільяма Ширера «Злет і падіння Третього Райху», на сторінках якої автор не вдавався у події на Східному фронті після поразки вермахту під Сталінградом узимку 1943 р., а віддавав перевагу діям сил антигітлерівської коаліції у Західній Європі проти Німеччини та її союзників у 1943–1944 роках (Shirer, W. L. 1960).

У 1950-х рр. на Заході були надруковані дослідження та мемуари відомих німецьких воєначальників: К. фон Тіппельскірха (Tippelskirch, K. von. 1954), Е. фон Манштейна (Manstein, E. von. 1955) та Ф.-В. фон Меллентіна (Mellenthin, F.-W. von. 1956). Найпомітнішою з-поміж згаданих праць є книга спогадів та аналітичних роздумів німецького генерал-фельдмаршала Е. фон Манштейна «Втрачені перемоги», вперше опублікована в Бонні в 1955 р. (Manstein E. von. 1955), а через три роки надрукована англійською мовою в Чикаго (Manstein E. von. 1958). Автор як безпосередній учасник подій чимало уваги приділив німецько-радянському протистоянню на дніпровському рубежі, про що свідчить розділ «Оборонні бої 1943–1944 рр.» (Manstein, E. von. 1955, s. 507–619), у якому він включив у межі протистояння РСЧА і вермахту на Дніпрі події, пов'язані з радянським наступом на початку серпня у районі Білгорода і Харкова, а також прорив добре укріплених німецьких позицій на Сіверському Дінці та Міусі (Manstein, E. von. 1955, s. 515–517). Бачення подій і виклад відповідної аналітики Е. фон Манштейном цілком відповідають логіці того, що відбувалося на фронті, а саме – без прориву Червоною армією вище окреслених рубежів противника не могло бути просування радянських фронтів до Дніпра. Цікавою є аналітика автора й щодо тривалості боротьби за дніпровський рубіж. Колишній командувач групи армій «Південь» включив у її межі бої за стратегічні для вермахту миронівсько-звенигородський та криворізько-нікопольський виступи на Дніпрі, що свідчить на користь ширших, аніж було при-

йнято в СРСР, хронологічних і територіальних меж у німецько-радянській боротьбі за важливий для вермахту і РСЧА рубіж.

Фактично таким же є бачення німецько-радянського протистояння на Дніпрі й генерала К. фон Тіппельскірха. Аналіз роботи «Історія Другої світової війни» засвідчує, що він розглядав боротьбу РСЧА і вермахту за дніпровський рубіж у межах серпня 1943 – березня 1944 років. Як і Е. фон Манштейн, К. фон Тіппельскірх не назвав відповідні події «битвою за Дніпро», а подав їх як «Російський наступ до Дніпра», «Битва за Дніпро між Мелітополем і Києвом», «Боротьба за великий плацдарм групи армій “Центр” на Дніпрі» (Tippelskirch, K. von. 1954). Аналогічне осмислення подій бачимо і у роботах колишніх німецьких офіцерів, воєнних істориків Ф.-В. фон Меллентіна (Mellenthin, F.-W. 1956) та Вернера Гаупта (Haupt, W. 1998).

Вищеназвані роботи були широко відомі західним дослідникам. Радянські історики використовували їх лише для критики німецького погляду на війну. Для радянських полководців, які готували мемуари або періодично виступали у ролі дописувачів у воєнно-історичних чи історичних виданнях, узагальнення колишніх німецьких офіцерів слугували об'єктом критики «фальсифікацій історії війни». Книга Е. фон Манштейна в СРСР деякий час була закритим виданням, тобто не була доступною широкому колу дослідників.

Із появою на Заході німецьких історико-мемуарних видань у західноєвропейській, особливо у західнонімецькій історіографії Другої світової війни, з-поміж мемуаристів і дослідників сформувалася досить виразна тенденція – покладати провину за провали і поразки на фронті на А. Гітлера. Так чи інакше це робили і Е. фон Манштейн, і К. фон Тіппельскірх, і Ф.-В. фон Меллентін. На особливо цікаві судження в контексті пропонованого дослідження нам вдалося натрапити в історико-мемуарній записці колишнього німецького генерала З. Вестфалю. Зокрема, він зазначив, що «у серпні 1943 року совети розпочали широкомасштабний наступ, у результаті якого взимку 1943–1944 рр. оволоділи усією Україною», що вермахтом «були втрачені прекрасні можливості», що «неймовірна упертість А. Гітлера, який не погоджувався на тимчасові втрати непотрібних територій, дозволила противнику здобути значні перемоги». Чітко не ототожнюючи бої в Україні з боями за дніпровський рубіж, З. Вестфаль наголосив, що під час безперервної кампанії серпня 1943 – квітня 1944 рр. німецька

армія втратила контроль над «чорноземними районами України», Донецьким басейним, Києвом, дніпровським вододілом та «опинилася на старому радянсько-польському кордоні і у загрозовій близькості від Карпат». При цьому генерал додав, що «майбутнє Німеччини вирішувалося в Україні» (Вестфаль, З., Крейпе, В., Блюментрит, Г., Бейерлейн, Ф., Цейтцлер, К., Циммерман, Б. & фон Мантейфель, Х. 1958, с. 215).

У 1950-х рр. у західній історіографії Другої світової війни формувався інтерес не лише до знакових битв на Східному фронті. Колишні офіцери вермахту намагалися досягнути і найбільш драматичні моменти у протистоянні РСЧА і вермахту в межах кожної з них. Цікавою сторінкою битви у басейні Дніпра для німецької історіографії стали «бої в котлі під Черкасами», більш відомі в радянській та сучасній українській історіографії як Корсунь-Шевченківська операція. Одним із перших у повоєнній західнонімецькій історіографії відповідні події описав відставний генерал-лейтенант танкових військ Ніколаус фон Форманн, який у боях на Дніпрі восени 1943 – взимку 1944 рр. командував XLVII танковим корпусом. Його дослідження під назвою «Черкаси. Вермахт у бою» вперше було опубліковане у 1954 р. у Гайдельберзі (Vormann, N. von. 1954), а більш відомим для широкого загалу істориків-мілітаристів стало після публікації 2018 р. у США (Vormann, N. von. 2018).

Генерал Н. фон Форманн представив німецько-радянське протиборство на т. зв. «Черкаському виступі» як найбільш драматичний епізод у боях на Дніпрі, у ході яких обидві сторони і атакували, і оборонялися. На відміну від радянських істориків і полководців, їх візаві наголосив, що німецьким частинам вдалося уникнути ще одного Сталінграда, однак, щоб вирватися з «котла», командуванню вермахту довелося покинути велику кількість техніки та поранених. Автор констатував, що таким чином німцям вдалося уникнути масштабної катастрофи, але ціною прориву стали 34 % убитих з-поміж оточеного під Черкасами особового складу (Vormann, N. von. 1954, s. 116–125).

Таким чином, у перше повоєнне десятиліття проблема протистояння РСЧА і вермахту на Дніпрі влітку 1943 – навесні 1944 рр. знайшла відображення у західній воєнно-історичній науці. При цьому безперервні бої на Східному фронті у серпні 1943 – середині квітня 1944 рр., ключовим об'єктом яких був дніпровський вододіл, дослідники не називали «битвою за Дніпро». За-

для об'єктивності відзначимо, що і у радянській історіографії війни у другій половині 1940-х – на початку 1960-х рр. протистояння РСЧА і вермахту на Дніпрі практично не подавалося у розумінні «битва», як це поняття вживалося щодо Московської, Сталінградської, Ленінградської чи Курської битв.

У 1960-х – 1980-х рр. західноєвропейська та американська історіографія окресленої проблеми формувалася під впливом радянських дослідницьких тенденцій, що окреслилися довкола подій докорінного перелому на Східному фронті в цілому та битви за Дніпро зокрема. Тут маємо на увазі появу широко відомих у СРСР шеститомного видання «Історія Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу. 1941–1945» (Петров Ю. П. (ред.). 1960–1965), монографії Г. М. Уткіна «Штурм “Східного валу”. Звільнення Лівобережної України і форсування Дніпра» (Уткин, Г. М. 1967), а також восьми томної «Радянської воєнної енциклопедії» (Гречко, А. А. 1976–1980). У 1963, 1968, 1973, 1978, 1983 рр. радянський «Воєнно-історичний журнал» до відповідних ювілейних дат опублікував низку розвідок із історії німецько-радянського протистояння на дніпровському рубежі у рубриці «Битва за Дніпро». Тоді ж англomовне радянське видання «Soviet Military Review» друкувало матеріали присвячені битві за Дніпро (Frolov, B. 1978; Konev, I. 1973; Moskalenko, K. S. 1966; Moskalenko, K. S. 1968; Shutov, Z. 1973; Shutov, Z. 1983). У цих публікаціях культивувалася теза Й. В. Сталіна про те, що під час боротьби Червоної армії і вермахту за дніпровський рубіж на Східному фронті відбулося завершення докорінного перелому у війні. Тоді ж у Західній Європі і США набули популярності мемуари вищого радянського командування. У 1969 р. після публікації в СРСР спогадів маршала Г. К. Жукова вони були надруковані у США англійською мовою з коментарями відомого американського журналіста й історика Гаррісона Е. Солсбері. Це – скорочений варіант радянського видання «Спогади і роздуми», що вийшов під назвою «Найбільші битви Маршала Жукова» (Zhukov, G. K. 1969). У книзі, з-поміж знакових німецько-радянських протистоянь на Східному фронті, найбільшої уваги були удостоєні битви під Москвою, Сталінградом, на Курському виступі та за Берлін. Окрім спогадів Г. К. Жукова, наприкінці 1960-х – початку 1980-х рр. на Заході стали відомі мемуари І. С. Конєва, О. М. Василевського, К. С. Москаленка та інших радянських полководців.

Поширення радянського наративу про «велику вітчизняну війну» за межами СРСР стало досить потужним інструментом впливу на західноєвропейську та американську мілітаристику 1960-х – 1980-х років. Наведемо найбільш характерні загальні тенденції щодо представлення подій на Східному фронті, що простежуються в західній історіографії Другої світової війни в означений час. По-перше, бої Червоної армії і вермахту на будь-якій ділянці німецько-радянського фронту подавалися як боротьба Росії проти Німеччини, що виражається у формулюваннях на зразок «відступ німців у Росії» (Liddel Hart B. N. 1971, p. 477), «звільнення Росії» (Liddel Hart B. N. 1971, p. 569). По-друге, західні дослідники, описуючи події на Східному фронті у межах Другої світової війни, поряд із поняттям «російсько-німецька війна» (Seaton, A. 1971) не цуралися й нав'язаного радянською ідеологічно-пропагандистською машиною поняття «велика вітчизняна війна» (Wert, A. 1964, p. 177, 199, 287). По-третє, західні історики, компліментарно оцінюючи успіхи Червоної армії на Східному фронті у 1943–1944 рр. та схвалюючи дії радянських полководців, фактично визнавали претензії політичного керівництва СРСР на «приватизацію» перемоги у протистоянні держав антигітлерівської коаліції з Німеччиною та її союзниками. По-четверте, британські та американські історики не завжди брали до уваги погляди на проблему колишніх німецьких генералів – Е. фон Манштейна, К. фон Тіппельскірха та інших.

Такі тенденції характерні для досить потужних робіт із історії Другої світової війни, підготовлених західними дослідниками у 1960-х – 1980-х роках. З-поміж них можна виокремити праці британських воєнних істориків Александра Верта (Wert, A. 1964) та Безіла Ліддел Гарта (Liddell Hart, B. N. 1971), німецьких істориків із колишньої НДР Вольфганга Блейєра, Карла Дрехслера, Герхарда Ферстера, Герхарда Хасса (Bleyer, W., Drechsler, K., Förster, G. & Hass, G. 1969).

У кожному з вищезгаданих видань автори з-поміж загальних подій на Східному фронті представили і німецько-радянське протистояння на дніпровському рубежі у 1943–1944 роках. Найбільш повно і найбільш наближено до радянського погляду на битву за Дніпро відповідні події описав Александр Верт у книзі «Росія у війні 1941–1945 рр.». У роки Другої світової війни він працював у СРСР кореспондентом агенції «Reuters», часто бував на фронті, зокрема відві-

дував Сталінград, Харків, Орел, Київ, був особисто знайомий із маршалами К. К. Рокоссовським, В. І. Чуйковим, Р. Я. Малиновським, В. Д. Соколовським. Дослідник представив події радянсько-німецького протистояння на Дніпрі у межах 1943 р. у розділі «1943: рік важливих перемог». Автор констатує, що Червона армія швидко очистила Дніпровське Лівобережжя від противника, що жовтень 1943 р. став важливим для СРСР, оскільки радянські з'єднання форсували Дніпро, продемонструвавши союзникам, що «дніпровська лінія», на яку так розраховував А. Гітлер, «затріщала по швах». Окрім того, дослідник написав, що форсування річки було ретельно сплановане та простимульоване обіцянками Й. В. Сталіна і Ставки ВГК удостоїти високих державних нагород тих, хто першими закріпляться на правому березі Дніпра, що т. зв. «Східний вал» восени 1943 р. був своєрідною «лінією Мажино» – розкрученим блефом німецького командування і пропаганди. Героїзуючи Червону армію під час форсування Дніпра, А. Верт цитує заяву голови Британської воєнної місії в СРСР генерал-лейтенанта Жіффара Мартеля, який з притаманною дипломатичною запобігливістю відзначив, «що жодна армія світу не могла б здійснити подвиг переправи через Дніпро, так як це зробила Червона армія» (Wert, A. 1964, p. 772).

Як і радянські дослідники, А. Верт розмежував події на Дніпрі літа–осені–зими 1943 р. та зими–весни 1944 року. У розділі «1944: Росія входить до Східної Європи» (Wert, A. 1964, p. 759) дослідник назвав великими радянськими перемогами події зимово-весняної кампанії на Дніпрі – головним чином у районі Корсунь-Шевченківського, Нікополя і Кривого Рогу, не цураючись поширюваних у СРСР штампів про «маленький Сталінград на Дніпрі» або «другий Сталінград», що використовувала радянська пропаганда про оточення німецьких з'єднань у районі Корсуня, а також повторив твердження радянської історіографії, що німецькі частини під Нікополем і Кривим Рогом пропустили потужний удар, «завданий радянськими з'єднаннями зненацька» (Wert, A. 1964, p. 771–772). Дослідник у межах аналізованої праці не послуговувався поняттям «битва за Дніпро».

Схильний героїзувати успіхи Червоної армії та дії радянських полководців на дніпровському рубежі і Безіл Ліддел Гарт, який також розглядав радянсько-німецьке протистояння на Дніпрі у межах літа–осені та ранньої зими 1943 р., відзначаючи, що «росіяни» після перемоги під Курськом

«упродовж місяця вийшли на дніпровський рубіж» та «швидко форсували Дніпро», розвіявши сподівання противника «на відпочинок і перегрупування сил під захистом великої водної перешкоди» (Liddell Hart, В. Н. 1971, р. 477–479). Події у районі Корсунь-Шевченківського, Нікополя, Кривого Рогу і Херсона дослідник представляє як наступну фазу боротьби РСЧА проти вермахту, спрямовану на «звільнення Росії» (Liddell Hart, В. Н. 1971, р. 569–588). Як і А. Верт, Б. Ліддел Гарт не оперував у межах своєї знаменитої праці поняттям «битва за Дніпро».

Аналогічним чином німецько-радянське протистояння у басейні Дніпра подають історики зі Східної Німеччини В. Блейер, К. Дрехслер, Г. Ферстер та Г. Гасс у роботі «Німеччина в Другій світовій війні (1939–1945)», виданій у Берліні у 1969 році (Bleyer, W., Drechsler, K., Förster, G. & Nass, G. 1969). Дослідники не виокремили події на Дніпрі у битву або кампанію, а представили їх у третій частині видання під назвою «Докорінний перелом у ході Другої світової війни і початок розвалу фашистського блоку (листопад 1942 – кінець 1943)». Під впливом радянської історіографії війни історики із колишньої Німецької Демократичної Республіки назвали Сталінградську та Курську битви символами докорінного перелому на Східному фронті, а протистояння РСЧА і вермахту на Дніпрі пунктирно окреслили у межах підпункту «Поразка фашистів під Курськом і в битвах на радянсько-німецькому фронті в літньо-осінній період 1943 року».

Цікавим із погляду західнонімецької історіографії війни 1960-х рр. є дослідження німецького історика й журналіста Пауля Карла Шмідта, більше відомого під псевдонімом Пауля Карелля, який у роки війни служив пресаташе міністра закордонних справ Німеччини Й. фон Ріббентропа. У 1966 р. у Франкфурті була опублікована його праця «Випалена земля: Битва між Волгою і Віслою» (Carell, P. 1966), що у 1970-х – 1980-х рр. витримала кілька перевидань у Німеччині та США (Carell, P. 1970). Радянсько-німецьке протистояння на території України автор представив безперервною кампанією, розділивши її на три блоки: «До Дніпра», «Бої між Києвом і Мелітополем» та «Трагедія на Південному крилі», у межах яких описав події від т. зв. «четвертої битви за Харків» у серпні 1943 р. до виходу Червоної армії на старий радянський кордон із відновленням контролю над Кримом навесні 1944 року (Carell, P. 1966, s. 270–425). У межах представленого автором матеріалу простежується важливість боїв «за

Дніпро», «дніпровський рубіж», «дніпровську лінію» восени 1943 – навесні 1944 років (Carell, P. 1966, s. 270–403).

Знаковою в західній історіографії наприкінці 1960-х років стала праця «Від Сталінграда до Дніпра: поразка Німеччини на Сході» американського воєнного історика, професора Університету в Джорджії Ерла Зімке, який спеціалізувався на дослідженні історії Другої світової війни і особливо радянсько-німецького протистояння на теренах Східної Європи. Згадану працю кілька разів перевидавали на Заході, зокрема відомі видання 1968, 1986, 1987, 2002 та 2011 років. На початку 2000-х рр. вона стала широко відомою на пострадянському просторі. Аналіз роботи засвідчує, що автор значну увагу приділив проблемі протистояння Червоної армії та вермахту на Дніпровському Лівобережжі та на західному березі річки восени 1943 – навесні 1944 років. Зокрема, структурними частинами дослідження є розділи і пункти із промовистими назвами «До Дніпра», «Битва за Дніпровський рубіж», «Бої на захід від Києва», «Черкаський котел», «Бої за Нікополь та Кривий Ріг» (Ziemke, E. F. 1968, р. 165–174, 189–196, 218–243). Дослідник описав бої Червоної армії за вихід до Дніпра, подолання річки, захоплення та розширення плацдармів на її західному березі з подальшим переходом у наступ на Дніпровському Правобережжі, але цей ряд послідовних та нерозривних подій битвою за Дніпро не назвав. За Е. Зімке, «битва за Дніпровську лінію» – це подолання Дніпра Червоною армією у період з 2 жовтня по 21 грудня 1943 р., що характеризується надважкими боями, у ході яких з'єднанням 1-го й 2-го Українських фронтів вдалося утворити на західному березі річки Кременчуцький (Ziemke, E. F. 1968, р. 176) та Київський (за інтерпретацією автора – Дніпровський) стратегічні плацдарми (Ziemke, E. F. 1968, р. 190). У цілому, інтерпретації подій на Дніпрі Е. Зімке досить сильно перегукуються із західнонімецькою історіографією проблеми.

У розріз вищевикладеному значення просування Червоної армії у серпні – вересні 1943 р. на Дніпровському Лівобережжі та на Дніпрі оцінив британський воєнний історик Майкл Говард. У роботі «Велика стратегія. Серпень 1942 – вересень 1943», дослідник, не вдаючись у подробиці того, як Червона армія просувалася до Дніпра, зазначив, що, вийшовши до Дніпра, вона «більше ініціативу на фронті не втрачала і через 20 місяців вступила до Берліна» (Howard, M. 1972, р. 466). Наведене судження можна трактувати як злам

Червоною армією стратегічної оборонної ініціативи противника, якою він володів на Лівобережжі Дніпра та під час масштабних і довготривалих боїв за дніпровський рубіж.

Оригінальну працю в контексті битви за Дніпро підготував британський воєнний історик та фахівець з історії СРСР Альберт Сітон. У 1981 р. у Лондоні вийшло його дослідження «Падіння фортеці Європи (1943–1945)». Події, що нас цікавлять, представлені у третій та п'ятій частинах роботи, що відповідно називаються «Курськ і Східна Стіна» та «Східна Стіна проби́та». У їх межах автор відтворив німецький наступ у районі Курського виступу в липні – на початку серпня 1943 р., радянський контрнаступ у серпні, вихід до Дніпра та захоплення плацдармів на західному березі річки у вересні–жовтні 1943 р. із подальшим просуванням радянських з'єднань на Дніпровському Правобережжі та в Криму восени 1943 – навесні 1944 років (Seaton, A. 1981, р. 49–65, 86–103). Відповідний матеріал проілюстрований авторськими картами-схемами. При цьому варто наголосити, що дослідник не живляє поняття «битва за Дніпро». Між описаними подіями у третій і п'ятій частинах А. Сітон представив хід подій у Європі, зв'язавши таким чином боротьбу з Німеччиною і її союзниками у межах усієї антигітлерівської коаліції, а не як було прийнято в СРСР – показувати виняткову роль німецько-радянського протистояння на Східному фронті. Ця робота стала логічним продовженням попередньої праці дослідника «Російсько-німецька війна, 1941–1945», що побачила світ у 1971 р. у Лондоні (Seaton, A. 1971).

У 1982 р. американський воєнний історик, співробітник Каліфорнійського університету Клод Сассо підготував дослідження «Радянські нічні операції: еволюція та практика в роки Другої світової війни» (Sasso, C. R. 1982). Розглядаючи практику радянських нічних штурмів або наступів, автор, описуючи події на Дніпрі восени 1943 – навесні 1944 рр., виокремив та коротко описав нічні атаки Червоної армії на Букринському плацдармі, під час боїв за Запоріжжя у жовтні та за Київ у листопаді 1943 р., а також під час оточення та ліквідації німецьких угруповань у районі Корсунь-Шевченківського та Березнегубового і Снігурівки. Практично до кожного з виділених епізодів автор застосував поняття «битва за Дніпро», вочевидь, розуміючи його у значенні «бої за Дніпро», оскільки бої за Запоріжжя і Київ представив як «битву за Запоріжжя» і «битву за Київ», додавши цим подіям епічності (Sasso, C. R.

1982, р. 10–16). Основою і джерельною базою для дослідження стали радянські загальні праці з історії війни, мемуари Г. К. Жукова, М. В. Захарова, С. М. Штеменка, В. І. Чуйкова, а також праці вищезгаданих Дж. Фуллера, А. Верта та історико-мемуарні записки Е. фон Манштейна і Ф.-В. Меллентіна.

Цікавою є праця «Великі битви на Східному фронті: Радянсько-німецька війна 1941–1945» американських істориків Тревора Дюпуї та Пола Мартелла (Dupuy, T. N. & Martell, P. 1982). Автори, розглядаючи протистояння РСЧА і вермахту в 1943 р., оминули битву за Дніпро, а головними факторами успіху Червоної армії назвали перемоги під Сталінградом та на Курському виступі.

Аналізуючи західні дослідження з історії Другої світової війни, опубліковані у середині 1980-х – середині 1990-х рр., варто виділити роботу «Вихід до Дніпра: радянська літня кампанія 1943 року», підготовлену американським воєнним істориком Стівом Уодделлом, та дослідження «Не Сталінград на Дніпрі: Корсунь-Шевченківська операція (січень – лютий 1944)» американського історика-мілітариста Дугласа Неша. Обидві роботи є дисертаційними працями.

С. Уодделл виконав дослідження на кафедрі історії Університету в Канзасі. Його основу складають наукові розвідки американських воєнних істориків, спогади радянських та німецьких полководців, а також статті, опубліковані на сторінках «Воєнно-історичного журналу». Автор вбачає вихід Червоної армії до Дніпра та захоплення плацдармів на його правому березі наслідком переможної для РСЧА Курської битви (Waddell, S. R. 1985, р. 50–70). Вихід на дніпровський рубіж та події, пов'язані з його подоланням, С. Уодделл подав таким комплексом подій: радянський контрнаступ під Курськом, рух до Дніпра, битва за плацдарми та визволення Києва. Окреслені події дослідник назвав літньою кампанією і датував 23 серпня – 23 грудня 1943 року (Waddell, S. R. 1985, р. 70–98). Як бачимо, назва і датування припасовані до радянської концепції протистояння РСЧА і вермахту на Дніпрі у 1943 р., сформульованої ще М. О. Таленським у 1944 році (Таленський, Н. А. 1943).

Дослідження «Не Сталінград на Дніпрі: Корсунь-Шевченківська операція (січень – лютий 1944)» (Nash, D. E. 1995) було підготовлене Дугласом Нешем до захисту у Військовій академії США у Вест-Пойнті. Автор, представляючи Корсунь-Шевченківську операцію 24 січня – 18 лютого 1944 р., прив'язав її хід до німецько-радян-

ського протистояння на дніпровському рубежі, оскільки вершина утримуваного вермахтом мironівсько-звенигородського виступу сягала Дніпра у районі Канева. Визначивши події кінця січня – середини лютого 1944 р. на відповідній ділянці фронту операцією, автор наголосив, що вона стала другою масштабною операцією Червоної армії на оточення ворожого угруповання після оточення німецьких з'єднань під Сталінградом. Однак зауважив, що утримати оточенців у котлі та змусити їх скласти зброю радянським полководцям не вистачило хисту (Nash, D. E. 1995, р. 126–133). При цьому дослідник відзначив відчайдушність дій німецького командування під час прориву з оточення та констатував, що у подальшому оборонні дії вермахту почали послаблюватися (Nash, D. E. 1995, р. 133–136).

Охарактеризована робота Д. Неша стала одним із його перших досліджень, присвячених вузькій проблемі в історії німецько-радянського протистояння на Дніпрі. Після захисту дисертації історик продовжив вивчати окреслену проблему, і у 2002 р. світ побачив його монографію «Ворота пекла: Битва в Черкаському котлі у січні – лютому 1944» (Nash, D. E. 2002).

Тема протистояння РСЧА і вермахту на Дніпрі продовжує цікавити західних дослідників і у третьому тисячолітті. З-поміж сучасних західних дослідників, які вивчають Другу світову війну та її ключові аспекти, можемо назвати американських істориків Дугласа Неша, Девіда Гланца, Роберта Форчика та Річарда Гаррісона, британських дослідників Ентоні Бівора та Макса Гейстінгса, канадського історика Александра Хілла, німецьких дослідників Рольфа Хінце та Карла-Гайнца Фрізера.

Серед названих робіт американських істориків особливої уваги заслуговує дослідження Д. Гланца «Відродження Колосса: Червона армія у війні: 1941–1943» (Glantz, D. M. 2005), що на пострадянському просторі перевидали у 2008 р. під назвою «Радянське воєнне диво 1941–1943. Відродження Червоної армії» (Гланц, Д. М. 2008). На заході історик вважається одним із провідних фахівців, які вивчають протистояння РСЧА і вермахту на Східному фронті. Розглядаючи німецько-радянське протистояння на Дніпрі, автор піддав сумніву виняткове значення Курської битви для розгортання подій влітку–восени 1943 р. на Східному фронті та європейському театрі бойових дій, але при цьому, як і більшість радянських/російських та західних дослідників, зосередив увагу на знаковості німецько-радянських битв під

Москвою, Сталінградом і Курськом (Гланц Д. М. 2008, с. 9, 40, 73, 85). Битву за Дніпро Д. Гланц не виокремив, а подав як складову літньо-осінньої кампанії 1943 р. за схемою: битва під Курськом, радянський контрнаступ із виходом до Дніпра та захоплення Червоною армією плацдармів на західному березі річки (Гланц Д. М. 2008, с. 77–81). Описуючи хід бойових дій, автор послуговувався розробленим і офіційно затвердженим у СРСР у середині 1980-х рр. переліком стратегічних та фронтових наступальних операцій, що нібито було реалізовано у липні 1943 – середині січня 1944 років (Гланц Д. М. 2008, с. 80–81). Таким чином, дослідник фактично підігнав власні реконструкції подій під наявний на той час радянсько-російський (сталінський) наратив про переломний 1943 рік на Східному фронті.

У 2016 р. у Лондоні була опублікована праця американського воєнного історика Р. Форчика «Дніпро 1943: Східний вал Гітлера руйнується» (Forczyk, R. 2016). На відміну від багатьох західних істориків, автор представив битву за Дніпро як одну з головних кампаній на Східному фронті Другої світової війни. При цьому йому не вдалося вивести події німецько-радянського протиборства за дніпровський рубіж з-під впливу радянської/російської концепції переможного 1943 року. Дослідник датував битву 24 серпня – 24 грудня 1943 р. та підтримав твердження, що Червона армія швидко подолала Дніпро, не дозволивши німецьким з'єднанням «відсидітися» за Східним валом – «добре укріпленими позиціями на Дніпрі та річці Молочній». Власне останнє відображено і у самій назві роботи. При цьому дослідник справедливо зауважив, що запорукою успіху Червоної армії у кампанії стала значна перевага у живій силі на фронті, чого вдалося досягти завдяки проведеній широкомасштабній мобілізації на територіях, де був відновлений радянський контроль, тобто на території України. Особливістю роботи є представлення на її сторінках характеристик командування РСЧА і вермахту, статистики по залучених силах, планів сторін та аналітичних спостережень щодо наслідків кампанії. Щодо останнього, то Р. Форчик вважає, що на Дніпрі у 1943 р. фактично вирішилася доля Німеччини у війні.

У 2018 р. у західній воєнно-історичній науці з'явилося видання «Битва за Дніпро: подолання Червоною армією Східного валу у вересні – грудні 1943», у перекладі та під редакцією американського воєнного історика Річарда Гаррісона (Harrison, R. (ed.). 2018). Вдаватися у детальну

характеристику змісту роботи не будемо, а лише зауважимо, що це – переклад із редакторськими коментарями воєнно-наукових узагальнень із історії боїв Воронезького (1-го Українського) фронту на Київському напрямку та 37-ї й 52-ї армій Степового (2-го Українського) фронту в районі Кременчука й Черкас у вересні–грудні 1943 р., підготовлених офіцерами воєнно-історичного управління Генерального штабу Радянської армії наприкінці 1940-х – початку 1950-х рр. та вперше опублікованих відкритим (несекретним) виданням на пострадянському просторі у 2007 році (Гончаров, В. (сост.). 2007).

Не вирізняються особливою оригінальністю щодо порушеної нами проблеми й наукові та науково-популярні інтерпретації подій літа 1943 – весни 1944 рр. у басейні Дніпра й роботи британських дослідників Ентоні Бівора (Beevor, A. 2012) та Макса Гейстінгса (Hastings, M. 2012). Зокрема, у знаменитій праці «Друга світова війна» події німецько-радянського протистояння на Дніпрі Ентоні Бівор окреслив у межах кінця серпня – кінця грудня 1943 р., що чітко простежується у розділі «Україна і Тегеранська конференція» (Beevor, A. 2012, р. 507–515). Дослідник, не називаючи кампанію битвою за Дніпро, ув'язав початок просування РСЧА до дніпровського рубежу з успіхом Червоної армії у Курській битві та ототожнив його із радянським наступом, що розпочався після відновлення контролю з'єднаннями Степового фронту над Харковом 23 серпня 1943 року. Кінцеву дату боїв за Дніпровський рубіж автор прив'язав до завершення німецького контрудару під Києвом, завданого у середині листопада – середині грудня 1943 р., який війська 1-го Українського фронту витримали й 24 грудня 1943 р. перейшли у контрнаступ. Як бачимо, останнє знову ж таки відповідає радянській і сучасній російській історіографічній традиції представлення битви за Дніпро завершенням докорінного перелому у «великій вітчизняній війні». При цьому варто відзначити і те, що Ентоні Бівор, коментуючи провал німецького контрудару на Київ, зауважив, що поразка Е. фон Манштейна на київському напрямку стала відчутним успіхом для фронтів М. Ф. Ватутіна й І. С. Конєва у районі Житомира, Бердичева та Корсунь-Шевченківського у січні–лютому 1944 року (Beevor, A. 2012, р. 515). Події німецько-радянського протистояння у подоланні всієї лінії Дніпра у межах УРСР автор подав у розділі «Весняний наступ радянських військ у січні–квітні 1944» (Beevor, A. 2012, р. 545–549).

У згаданій роботі маємо і раціональні зерна, варті уваги дослідників. По-перше, автор, інтерпретуючи події у басейні Дніпра, поставив їх у взаємозалежність із подіями, що відбувалися на західноєвропейському театрі бойових дій, зокрема з висадкою союзників на Сицилії та боями на території Італії (Beevor, A. 2012, р. 487–506, 528–544). По-друге, Е. Бівор представив успішне просування Червоної армії на Дніпрі в Україні у вересні–листопаді 1943 р. як вагомий аргумент Й. Сталіна у перемовинах і домовленостях із партнерами по антигітлерівській коаліції під час зустрічі глав закордонних відомств СРСР, Великої Британії і США у Москві у жовтні 1943 р. і особливо під час зустрічі т. зв. «Великої Трійки» у Тегерані 28 листопада – 1 грудня того ж року (Beevor, A. 2012, р. 509–513). Остання може слугувати аргументом у переосмисленні значення битви за Дніпро у межах німецько-радянського протистояння на Східному фронті у серпні 1943 – квітні 1944 рр. на користь знаковості кампанії і для СРСР, і для усієї антигітлерівської коаліції.

Не назвав німецько-радянське протистояння на Дніпрі битвою і британський дослідник, журналіст-розслідувач Макс Гейстінгс, подавши відповідні події як радянський наступ в Україні. На сторінках праці «І розверзлося пекло... Світ у війні 1939–1945» (Hastings, M. 2011) боротьбу за дніпровський рубіж автор коротко виклав у главі «Ведмідь розвертається: Росія 1943 року» (Hastings, M. 2011, р. 381–397). Дослідник абсолютно компліментарно оцінює успіхи Червоної армії у 1943 р., що можна засвідчити наступною цитатою: «У 1943 році, тоді як західні союзники ще вели скромні операції у Середземномор'ї, Росія завдавала Німеччині низку нищівних поразок, що призвели до невідомих втрат у людях, танках, артилерії й авіації. Перевага армій Сталіна зростала разом із впевненістю його генералів. Зростання обсягів виробництва зброї збільшило перевагу Червоної армії: Росія будувала по 200 танків Т-34 на місяць, тоді як німці створили лише 5 976 “пантер” і 1 354 “тигри”, їхні найкращі танки за всю війну... 1943 рік на Східному фронті приніс загарбникам Радянського Союзу невідворотну катастрофу, а військам Сталіна – упевненість у перемозі» (Hastings, M. 2011, р. 381, 397). На тлі цього коротка згадка про події на території України у другій половині 1943 р. повністю відповідає сталінській концепції докорінного перелому в умовах протистояння РСЧА і вермахту на Східному фронті.

Помітною у сучасній німецькій історіографії війни є багатотомна праця «Німеччина та Друга світова війна». У контексті окресленої нами теми цікавим є 8-й том видання, що має назву «Східний фронт у 1943–1944 рр.: війна на Сході та на сусідніх фронтах», над підготовкою якого працювали Клаус Шмідер, Клаус Шенхерр, Герхард Шрайбер, Кріштіан Унгвари, Бернд Вегнер та Карл-Хайнц Фрізер. Останній виступив редактором тому (Frieser, K.-H. 2007, s. II). У 2017 р. зусиллями істориків із Оксфордського університету видання було перекладене на англійську мову та надруковане у США, що сприяло його швидкому поширенню світом (Friezer, K.-H. (ed.). 2017).

Розглядаючи протистояння РСЧА і вермахту в 1943–1944 рр., автори згрупували події на Східному фронті у межах розділів «Від Сталінграда до Курська», «Битва під Курськом», «Бої на Східному фронті влітку 1943 – влітку 1944», «Літньо-осіння кампанія 1944» та «Німеччина на межі безодні» (Friezer, K.-H. (ed.). 2017, р. III–XIII). Розділ про бої на Східному фронті влітку 1943 – влітку 1944 рр. підготував К.-Х. Фрізер. Автор представив їх як відхід німецьких груп армій «Північ», «Центр» і «Південь» та групи армій «А» по усій лінії фронту з подоланням Червоною армією лінії «Пантер», яку в українській історіографії ще з радянських часів називають «Східним валом». Спираючись на широку джерельну базу, насамперед на документи з Федерального архіву Німеччини, дослідник у межах задекларованих хронологічних рамок подав прорив Червоною армією німецьких оборонних позицій у районі Харкова, на Сіверському Дінці та Міусі, крах фронту на східному березі Дніпра зі стрімким просуванням радянських з'єднань на Донеччині, повне подолання Дніпровської лінії із подальшим виходом на радянсько-польський та радянсько-румунський кордони 1939 року. К.-Х. Фрізер, послідовно виклавши окреслений матеріал, показав, що усі події відбулися в межах єдиної кампанії, ключовим об'єктом якої був дніпровський вододіл від Гомеля до Херсона. При цьому битвою за Дніпро дослідник кампанію не назвав, хоча й наголосив на стратегічному значенні річки для обох сторін.

Битвою за Дніпровську лінію дослідник назвав форсування Дніпра Червоною армією та радянсько-німецьке протистояння на плацдармах у період з 29 вересня по 23 грудня 1943 року (Friezer, K.-H. (ed.). 2017, р. 361–378), що закінчилося утворенням двох стратегічних плацдармів – Київського і Кременчуцького, захоплених і розширених відповідно арміями Воронежського

(1-го Українського) та Степового (2-го Українського) фронтів.

Подальші події на Правобережжі Дніпра автор представив як Дніпровсько-Карпатську наступальну операцію (Friezer, K.-H. (ed.). 2017, р. 379–387), прорив із Черкасько-Корсунського котла (Friezer, K.-H. (ed.). 2017, р. 388–412) та оборонні бої німецької 4-ї танкової армії на півночі України у січні – квітні 1944 року (Friezer, K.-H. (ed.). 2017, р. 413–425). Останнє значною мірою перегукується з уявленнями радянських і російських воєнних істориків про бої на Правобережжі Дніпра взимку та навесні 1944 р., що сформувалися напередодні розпаду СРСР.

Такі ж судження характерні і дослідженню «Червона армія і Друга світова війна» канадського історика Александра Хілла, вперше опублікованому у 2017 році (Hill, A. 2017).

Найбільш цікавою, на наш погляд, у контексті порушеної проблеми є праця німецького історика Рольфа Гінце «Оборонні бої в Україні у 1943–1944», вперше опублікована у 1991 р. у містечку Меєрбуш (Hinze, R. 1991). Широкої популярності книга набула в 2010-х рр., після того як зусиллями Фредеріка Стейнхардта її переклали на англійську мову та видали у США під назвою «Гартування боєм: Оборонні битви Німеччини в Україні у 1943–1944» (Hinze, R. 2013). Дослідження добре ілюстроване картографічними матеріалами та фотографіями, зробленими фронтовими кореспондентами під час описуваних подій.

Рольф Гінце розглянув оборонні бої вермахту в Україні влітку 1943 – навесні 1944 рр. єдиною кампанією, що характерно для німецької історіографії відповідних подій на Східному фронті, про що вже йшлося вище. Дослідник визначив Дніпро як природну перешкоду стратегічного характеру для противників. Описуючи протистояння РСЧА і вермахту на просторах Лівобережної України та на Донеччині, автор назвав його ключові події «рухом до Дніпра», а спробу вермахту закріпитися на Дніпрі – намаганням знайти захист за Дніпром та організувати оборону вздовж річки. Значну увагу дослідник приділив проблемі подолання дніпровської лінії, представив подробиці боїв на плацдармах у районі Кременчука, Києва, Черкас і Запоріжжя, описав спроби Червоної армії розширити їх на Криворізькому, Кіровоградському й Коростенському напрямках, показав протистояння противників у районі Дніпропетровська, Запоріжжя і Херсона. І хоча Р. Гінце не назвав згадані події битвою за Дніпро, контекст викладеного матеріалу дає змогу говорити про

них як про бої за дніпровський рубіж, котрі дослідник назвав «подоланням дніпровського бар'єра» (Hinze, R. 2013, p. 36). Розглядаючи події на фронті в Україні влітку 1943 – навесні 1944 рр. як цілісну кампанію, дослідник подав її початком радянського контрнаступу під Білгородом і Харковом, а закінчив фактично виходом Червоної армії у межах УРСР на т. зв. «старий» радянський державний кордон 1939 року. На жаль, бачення подій, представлене в доробку Р. Гінце, не набуло поширення у західній історіографії ані в 1990-х, ані в 2010-х рр., що підтверджується вищевикладеним аналізом сучасних західних студій із історії Другої світової війни та ключових подій на Східному фронті у серпні 1943 – квітні/травні 1944 років.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене, наголосимо на кількох важливих моментах. По-перше, події, пов'язані з протистоянням Червоної армії і вермахту на Дніпрі влітку 1943 – навесні 1944 рр., цікавлять дослідників із США, Великої Британії, Німеччини та інших західноєвропейських країн ще з часів Другої світової війни. По-друге, в американській та західноєвропейській історіографії накопичився потужний пласт досліджень, автори яких намагалися не лише реконструювати хід подій в Україні – у басейні Дніпра влітку 1943 – навесні 1944 рр., а й надати їм фахової воєнно-історичної оцінки. По-третє, аналіз досліджень, залучених до підготовки запропонованої розвідки, свідчить, що у західній історіографії Другої світової війни сформувалися дві моделі історичних праць із окресленої проблеми – підготовлені в країнах-переможницях нацизму – у США й Великій Британії та Німеччині – країні, що розв'язала

та прогнала війну. Тобто в основу досліджень, підготовлених переможцями та переможеними, покладено різні методологічні підходи й мотиви. У першому випадку історіографія проблеми орієнтована на відтворення, а іноді й на уславлення перемог, здобутих над вермахтом, без комплексного бачення ходу подій, що залежало від непростих повоєнних взаємин із СРСР, політичного та ідеологічного протистояння в умовах Холодної війни, а також нестачі достовірних першоджерел, що компенсували доступними джерелами інформації часів війни та широко відомою на Заході книгою Й. В. Сталіна «Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу». Як наслідок, переважна більшість праць, підготовлених й опублікованих у США і Великій Британії, містять судження про події на Дніпрі влітку 1943 – навесні 1944 рр., запозичені з радянської історіографії війни. У німецькій воєнно-історичній літературі маємо підхід, що базується на пошуку помилок у межах кампанії, а з тим – і ширше бачення німецько-радянського протистояння у басейні Дніпра на території України, яке німецькі дослідники розглядають у межах серпня 1943 – квітня, а подекуди й травня 1944 рр. та оцінюють як широкомасштабну, довготривалу і фактично безперервну кампанію, ключовим об'єктом якої була дніпровська лінія. Останнє важливо для формування сучасної української воєнно-історичної візії битви за Дніпро у роки Другої світової війни. Перспективою майбутніх досліджень у царині американської та західноєвропейської історіографії протистояння РСЧА і вермахту на Дніпрі може бути комплексна аналітична робота з науковою воєнно-історичною періодикою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Baumann, R. F. (1993). The Race to the Dnieper River. *Military Review*. № 9, p. 73–77.
- Beevor, A. (2012). *The Second World War*. New York: Little, Brown and Co., 880 p.
- Bleyer, W., Drechsler, K., Förster, G. & Hass, G. (1969). *Deutschland von 1939 bis 1945 (Während des Zweiten Weltkrieges)*. Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 464 s.
- Carell, P. (1966). *Verbrannte Erde. Schlacht zwischen Wolga und Weichsel*. Frankfurt/M-Berlin: Verlag Ullstein GmbH, 512 s.
- Carrell, P. (1970). *Hitler's War on Russia. Vol. 2 – Scorched Earth*. Toronto-Wellington-Sydney: George G. Harrap&Co.LTD, 556 p.
- Dupuy, T. N. & Martell, P. (1982). *Great Battles on the Eastern Front: The Soviet-German War, 1941–1945*. New York: Bobbs-Merrill Company Inc, 250 p.
- Forczyk, R. (2016). *The Dnepr 1943: Hitler's Eastern Rampart Crumbles*. Bloomsbury: Osprey Publishing, 96 p.
- Frieser, K.-H. (ed.). (2007). *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg: Band. 8: Die Ostfront 1943/44: Der Krieg im Osten und an den Nebenfronten*. München: Deutsche Verlags-Anstalt, XVI, 1319 s.

- Friezer, K.-H. (ed.). (2017). *Germany and the Second World War: Volume VIII: The Eastern Front 1943–1944: The War in the East and the Neighboring Fronts*. Oxford: University Press, 1340 p.
- Frolov, B. (1978). Battle for the Dnieper. *Soviet Military Review*. № 10, p. 46–49.
- Fuller, J. F. C. (1948). *The Second World War 1939–1945: A Strategic and Tactical History*. London: Eire&Spoottiswoode, 432 p.
- Glantz, D. M. (2005). *Colosses Reborn: The Red Army at War: 1941–1943*. Lawrence: University Press of Kansas, XIX+807 p.
- Harrison, R. (ed.). (2018). *The Battle of the Dnepr: The Red Army's Forcing of the East Wall, September – December 1943*. Helion and Company, 334 p.
- Hastings, M. (2011). *All Hell Let Loose: The World at War 1939–1945*. London: Harper Press, 748 p.
- Haupt, W. (1998). *Army Group South: The Wehrmacht in Russia 1941–1945*. Atglen, PA: Schiffer Military History, 480 p.
- Hill, A. (2017). *The Red Army and the Second World War*. New York: Cambridge University Press, 738 p.
- Hinze, R. (2013). *Crucible of Combat: Germany's Defensive Battles in the Ukraine 1943–1944*. Solihull: Helion and Company, 504 p.
- Hinze, R. (1991). *Rückzugskämpfe in der Ukraine 1943/44*. Meerbusch: Hinze Verlag, 592 s.
- Howard, M. (1972). *Grand Strategy. Volume IV: August 1942 – September 1943*. London: Her Majesty's Stationary office, XXVII+774 p.
- Konev, I. (1973). The Rush for the Dnieper. *Soviet Military Review*. № 8, p. 50–52.
- Liddell Hart, B. H. (1971). *History of the Second World War*. New York: G. P. Putnam's Sons, 768 p.
- Manstein, E. von (1955). *Verlorene Siege*. Bonn: Athenäum-Verlag, 664 s.
- Manstein, E. von (1958). *Lost Victories* (with a Foreword by Captain B. H. Liddel Hart). Chicago: Henry Regnery Company, 572 p.
- Mellenthin, F.-W. von (1956). *Panzer Battles: A Study of the Emergence of Armor in the Second World War*. Norman: University of Oklahoma Press, 384 p.
- Milovanov, P. (1944). Crossing the Dnieper. *Military Review*. № 24, p. 111–113.
- Moskalenko, K. S. (1966). Offensive from Lutezh Bridgehead. *Soviet Military Review*. № 9, p. 41–44.
- Moskalenko, K. S. (1968). The Battle for the Dnieper. *Soviet Military Review*. № 9, p. 35–40.
- Nash, D. E. (1995). *No Stalingrad on the Dnieper: The Korsun-Shevchekovsky operation, January to February 1944*. Fort Leavenworth, Kansas, 159 p.
- Nash, D. E. (2002). *Hell's Gate: The Battle of the Cherkassy Pocket, January – February 1944*. Southbury, Connecticut: RZM Publishing, 390 p.
- Sasso, C. R. (1982). Soviet Night Operations: Evolution and Growth in World War II. *Leavenworth Papers*. № 6, p. I–X, 1–58.
- Seaton, A. (1971). *The Russo-German War, 1941–1945*. London: Arthur Barker Limited, 628 p.
- Seaton, A. (1981). *The fall of fortress Europe, 1943–1945*. London: B. T. Batsford, Ltd, 218 p.
- Shirer, W. L. (1960). *The rise and fall of the Third Reich*. New York: Simon & Schuster, 1192 p.
- Shutov, Z. (1973). Battle for the Dnieper. *Soviet Military Review*. № 9, p. 48–51.
- Shutov, Z. (1983). Battle of the Dnieper. *Soviet Military Review*. № 9, p. 28–31.
- Stalin, J. V. (1943). *On the Great Patriotic War of the Soviet Union*. London-New York-Melbourne: Hutchinson&Co (Publishers) LTD, 96 p.
- Stalin, J. V. (1945). *On the Great Patriotic War of the Soviet Union*. New York: International Publishers, 167 p.
- Tippelskirch, K. von (1954). *Geschichte des Zweiten Weltkrieges*. Bonn: Athenäum-Verlag, XV+624 s.
- Vormann, N. von (1954). *Tscherkassy. Die Wehrmacht im Kampf. Band 3*. Heidelberg: Scharnhorst Buchkameradschaft, 132 s.
- Vormann, N. von (2018). *Battle of Cherkassy: The Encirclement and Breakout of Army Group South, 1944*. Drexel Hill (Philadelphia), Pennsylvania: Casemate Publishers, 208 p.
- Waddell, S. R. (1985). *Drive to the Dnieper: The Soviet 1943 summer campaign*. Manhattan, Kansas, 144 p.
- Wert, A. (1964). *Russia at War, 1941–1945*. New York: E. P. Dutton, 1100 p.
- Westphal, S., Kreipe, W., Blumentritt, G., Bayerlein, F., Zeitzler, K., Zimmerman, B. & Manteuffel, H. von (1956). *The fatal decisions. The Battles of Britain, Moscow, El Alamein, Stalingrad, France-1944 and Ardennes*. New York: William Sloane Associates, 302 p.
- Zhukov, G. K. (1969). *Marshal Zhukov's Greatest Battles*. New York: Harper & Row Publishers, 304 p.

- Ziemke, E. F. (1968). *Stalingrad to Berlin: the German defeat in the East*. Washington. D. C.: Dept. of Army, XII+550 p.
- Ziemke, E. F. (2002). *Stalingrad to Berlin: the German defeat in the East*. Washington: Center of Military History United States Army, XII+564 p.
- Вестфаль, З., Крейпе, В., Блюментрит, Г., Бейерлейн, Ф., Цейтцлер, К., Циммерман, Б. & фон Мантейфель, Х. (1958). *Роковые решения*: перевод с английского. Москва: Воениздат, 318 с.
- Гланц, Д. М. (2008). *Советское военное чудо 1941–1943. Возрождение Красной армии*: перевод с английского В. Федорова. Москва: Яуза, Эксмо, 640 с.
- Гончаров, В. (сост.). (2007). *Битва за Днепр. 1943*. Москва, 777 с.
- Гречко, А. А. (ред.). (1976–1980). *Советская военная энциклопедия (в 8 т.)*. Москва: Воениздат.
- Лисенко, О. Є. & Пилявець, Р. І. (2019). Битва за Дніпро у Другій світовій війні: спроба нової концептуальної візії. *Український історичний журнал*. № 4, с. 88–117.
- Петров, Ю. П. (ред.). (1960–1965). *История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг. (в 6 т.)*. Москва: Воениздат.
- Таленский, Н. (1943). *Великое сражение под Сталинградом*. Москва: ОГИЗ Госполитиздат, 32 с.
- Уткин, Г. М. (1967). *Штурм «Восточного вала». Освобождение Левобережной Украины и форсирование Днепра*. Москва: Воениздат, 464 с.
- Чорний, О. В. (2024). Битва за Дніпро 1943–1944 рр.: пошук нового воєнно-історичного погляду на проблему. *Воєнно-історичний вісник*. № 3 (53), с. 37–48. DOI: <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2024-53-3-37-48>

REFERENCES

- Baumann, R. F. (1993). The Race to the Dnieper River. *Military Review*. № 9, p. 73–77. [in English].
- Beevor, A. (2012). *The Second World War*. New York: Little, Brown and Co., 880 p. [in English].
- Bleyer, W., Drechsler, K., Förster, G. & Hass, G. (1969). *Deutschland von 1939 bis 1945 (Während des Zweiten Weltkrieges)* [Germany from 1939 to 1945 (During the Second World War)]. Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 464 s. [in German].
- Carrell, P. (1966). *Verbrannte Erde. Schlacht zwischen Wolga und Weichsel* [Scorched Earth. Battle between the Volga and the Vistula]. Frankfurt/M-Berlin: Verlag Ullstein GmbH, 512 s. [in German].
- Carrell, P. (1970). *Hitler's War on Russia. Vol. 2. Scorched Earth*. Toronto-Wellington-Sydney: George G. Harrap & Co. LTD, 556 p. [in English].
- Chornyi, O. V. (2024). Bytva za Dnipro 1943–1944 rr.: poshuk novoho voyenno-istorychnoho pohlyadu na problemu [The battle of the Dnipro in 1943–1944: searching for a new military-historical view of the problem]. *Voiенno-istorychnyi visnyk*. № 3 (53), s. 37–48. DOI: <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2024-53-3-37-48> [in Ukrainian].
- Dupuy, T. N. & Martell, P. (1982). *Great Battles on the Eastern Front: The Soviet-German War, 1941–1945*. New York: Bobbs-Merrill Company Inc, 250 p. [in English].
- Forczyk, R. (2016). *The Dnepr 1943: Hitler's Eastern Rampart Crumbles*. Bloomsbury: Osprey Publishing, 96 p. [in English].
- Frieser, K.-H. (ed.). (2007). *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg: Band. 8: Die Ostfront 1943/44: Der Krieg im Osten und an den Nebenfronten* [Germany and the Second World War: Volume VIII: The Eastern Front 1943–1944: The War in the East and the Neighboring Fronts]. München: Deutsche Verlags-Anstalt, XVI, 1319 s. [in German].
- Friezer, K.-H. (ed.). (2017). *Germany and the Second World War: Volume VIII: The Eastern Front 1943–1944: The War in the East and the Neighboring Fronts*. Oxford: University Press, 1340 p. [in English].
- Frolov, B. (1978). Battle for the Dnieper. *Soviet Military Review*. № 10, p. 46–49. [in English].
- Fuller, J. F. C. (1948). *The Second World War 1939–1945: A Strategic and Tactical History*. London: Eire & Spottiswoode, 432 p. [in English].
- Glantz, D. M. (2005). *Colosses Reborn: The Red Army at War: 1941–1943*. Lawrence: University Press of Kansas, XIX+807 p. [in English].
- Glantz, D. M. (2008). *Sovetskoye voyennoe chudo 1941–1943. Vozrozhdeniye Krasnoy armii* [Soviet military miracle 1941–1943. Revival of the Red Army]: per. s angl. (V. Fedorov, Trans.). Moskva: Yauza, Eksmo, 640 s. [in Russian].

- Goncharov, V. (comp.). (2007). *Bitva za Dnepr. 1943* [The Battle of the Dnieper. 1943]. Moskva, 777 s. [in Russian].
- Grechko, A. A. (ed.) (1976–1980). *Sovetskaya voyennaya entsiklopediya* [Soviet military encyclopedia]. (v 8 t.). Moskva: Voenizdat. [in Russian].
- Harrison, R. (ed.). (2018). *The Battle of the Dnepr: The Red Army's Forcing of the East Wall, September – December 1943*. Helion and Company, 334 p. [in English].
- Hastings, M. (2012). *All Hell Let Loose: The World at War 1939–1945*. London: Harper Press, 748 p. [in English].
- Haupt, W. (1998). *Army Group South: The Wehrmacht in Russia 1941–1945*. Atglen, PA: Schiffer Military History, 480 p. [in English].
- Hill, A. (2017). *The Red Army and the Second World War*. New York: Cambridge University Press, 738 p. [in English].
- Hinze, R. (2013). *Crucible of Combat: Germany's Defensive Battles in the Ukraine 1943–1944*. Solihull: Helion and Company, 504 p. [in English].
- Hinze, R. (1991). *Rückzugskämpfe in der Ukraine 1943/44* [Retreat fighting in Ukraine 1943/44]. Meerbusch: Hinze Verlag, 592 s. [in German].
- Howard, M. (1972). *Grand Strategy. Volume IV: August 1942 – September 1943*. London: Her Majesty's Stationary office, XXVII+774 p. [in English].
- Konev, I. (1973). The Rush for the Dnieper. *Soviet Military Review*. № 8, p. 50–52. [in English].
- Liddell Hart, B. H. (1971). *History of the Second World War*. New York: G. P. Putnam's Sons, 768 p. [in English].
- Lysenko, O. E. & Pyliavets, R. I. (2019). Bytva za Dnipro u Druhii svitovii viini: sprobа novoi kontseptualnoi vizii [Battle of the Dnipro in the World War II: trying new conceptual vision]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 4, s. 88–117. [in Ukrainian].
- Manstein, E. von (1955). *Verlorene Siege* [Lost victories]. Bonn: Athenäum-Verlag, 664 s. [in German].
- Manstein, E. von (1958). *Lost Victories* (with a Foreword by captain B. H. Liddel Hart). Chicago: Henry Regnery Company, 572 p. [in English].
- Mellenthin, F.-W. von (1956). *Panzer Battles: A Study of the Emergence of Armor in the Second World War*. Norman: University of Oklahoma Press, 384 p. [in English].
- Milovanov, P. (1944). Crossing the Dnieper. *Military Review*. № 24, p. 111–113. [in English].
- Moskalenko, K. S. (1966). Offensive from Lutezh Bridgehead. *Soviet Military Review*. № 9, p. 41–44. [in English].
- Moskalenko, K. S. (1968). The Battle for the Dnieper. *Soviet Military Review*. № 9, p. 35–40. [in English].
- Nash, D. E. (1995). *No Stalingrad on the Dnieper: The Korsun-Shevchekovsky operation, January to February 1944*. Fort Leavenworth, Kansas, 159 p. [in English].
- Nash, D. E. (2002). *Hell's Gate: The Battle of the Cherkassy Pocket, January – February 1944*. Southbury, Connecticut: RZM Publishing, 390 p. [in English].
- Petrov, Yu. P. (ed.). (1960–1965). *Istoriya Velikoy Otechestvennoy voyny Sovetskogo Soyuza 1941–1945 gg.* [History of the Great Patriotic War of the Soviet Union 1941–1945]. (v 6 t.). Moskva: Voenizdat. [in Russian].
- Sasso, C. R. (1982). Soviet Night Operations: Evolution and Growth in World War II. *Leavenworth Papers*. № 6, p. I–X, 1–58. [in English].
- Seaton, A. (1971). *The Russo-German War, 1941–1945*. London: Arthur Barker Limited, 628 p. [in English].
- Seaton, A. (1981). *The fall of fortress Europe, 1943–1945*. London: B. T. Batsford, Ltd, 218 p. [in English].
- Shirer, W. L. (1960). *The rise and fall of the Third Reich*. New York: Simon Schuster, 1192 p. [in English].
- Shutov, Z. (1973). Battle for the Dnieper. *Soviet Military Review*. № 9, p. 48–51. [in English].
- Shutov, Z. (1983). Battle of the Dnieper. *Soviet Military Review*. № 9, p. 28–31. [in English].
- Stalin, J. V. (1943). *On the Great Patriotic War of the Soviet Union*. London-New York-Melbourne: Hutchinson&Co (Publishers) LTD, 96 p. [in English].
- Stalin, J. V. (1945). *On the Great Patriotic War of the Soviet Union*. New York: International Publishers, 167 p. [in English].
- Talenskiy, N. (1943). *Velikoye srazheniye pod Stalingradom* [The Great Battle of Stalingrad]. Moskva: OGIZ Gospolitizdat, 32 s. [in Russian].
- Tippelskirch, K. von (1954). *Geschichte des Zweiten Weltkrieges* [History of the Second World War]. Bonn: Athenäum-Verlag, XV+624 s. [in German].

- Utkin, G. M. (1967). *Shturm «Vostochnogo vala». Osvobozhdeniye Levoberezhnoy Ukrainy i forsirovaniye Dnepra* [Assault on «the Ostwall». Liberation of Left-bank Ukraine and crossing of the Dnieper]. Moskva: Voenizdat, 464 s. [in Russian].
- Vormann, N. von (1954). *Tscherkassy. Die Wehrmacht im Kampf*. Band 3 [Cherkassy. The Wehrmacht in Combat]. Heidelberg: Scharnhorst Buchkameradschaft, 132 s. [in German].
- Vormann, N. von (2018). *Battle of Cherkassy: The Encirclement and Breakout of Army Group South, 1944*. Drexel Hill (Philadelphia), Pennsylvania: Casemate Publishers, 208 p. [in English].
- Waddell, S. R. (1985). *Drive to the Dnieper: The Soviet 1943 summer campaign*. Manhattan, Kansas, 144 p. [in English].
- Wert, A. (1964). *Russia at War, 1941–1945*. New York: E. P. Dutton, 1100 p. [in English].
- Westphal, S., Kreipe, W., Blumentritt, G., Bayerlein, F., Zeitzler, K., Zimmerman, B. & Manteuffel, H. von (1956). *The fatal decisions. The Battles of Britain, Moscow, El Alamein, Stalingrad, France-1944 and Ardennes*. New York: William Sloane Associates, 288 p. [in English].
- Zhukov, G. K. (1969). *Marshal Zhukov's Greatest Battles*. New York: Harper & Row Publishers, 304 p. [in English].
- Ziemke, E. F. (1968). *Stalingrad to Berlin: the German defeat in the East*. Washington. D. C.: Dept. of Army, XII+550 p. [in English].
- Ziemke, E. F. (2002). *Stalingrad to Berlin: the German defeat in the East*. Washington: Center of Military History United States Army, XII+550 p. [in English].
- Vestfal, Z., Kreipe, V., Blyumentrit, G., Beyerleyn, F., Tseyttsler, K., Tsimmerman, B. & fon Manteyfel, Kh. (1958). *Rokovyye resheniya* [Fatal Decisions]: per. s angl. Moskva: Voenizdat, 318 s. [in Russian].

Oleksandr CHORNYI

PhD of Historical Sciences, Associate Professor
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State
University (Kropyvnytskyi, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5169-3554>

THE BATTLE OF THE DNIPRO 1943–1944 IN WESTERN EUROPEAN AND AMERICAN HISTORICAL STUDIES

During World War II, the Battle of the Dnipro played a key role on the Eastern Front in the summer of 1943 – spring of 1944. In its course, the Red Army managed to break through well-fortified enemy positions in Sumy region, Kharkiv region, along the Siverskyi Donets and Mius rivers, drive out Wehrmacht troops and their allies from Left-Bank Ukraine, blockade a powerful enemy group in Crimea, overcome the navigable part of the Dnipro River, launch an offensive on the river's western bank, and effectively reach the Soviet-Polish and Soviet-Romanian borders of 1939–1940 within the Ukrainian SSR. In this proposed study, the author attempts to generalize scientific perceptions of the Soviet-German Battle of the Dnipro that have formed in foreign military-historical scholarship. Within this publication, the researcher analyzes scholarly investigations and fundamental works by leading American, British, and German historians who specialized and continue to specialize in the events of the German-Soviet confrontation on the Eastern Front in 1941–1945. Widely applying methods of analysis, synthesis, and source criticism, the author concludes that Western historiography of the problem largely reiterates conceptual approaches and judgments that formed around the Battle of the Dnipro in Soviet and post-Soviet times. It shares the theses of Soviet historiography about the «turning point of 1943», within which the most significant victories of the Red Army occurred at Stalingrad and the Kursk Bulge, and the Battle of the Dnipro merely became the completion of a radical turning point on the Eastern Front in favor of the USSR, as was once formulated by J. V. Stalin. Evaluating the research of Western historians, the author emphasizes that their view of the Battle of the Dnipro is entirely logical, as the vast majority of the analyzed works are based on the memoirs of Soviet and German military commanders, reports from Soviet, American, and British periodicals from the war years, and studies by Soviet military historians published in open (non-secret) military-historical publications.

Keywords: historiography, World War II, Eastern Front, Battle of the Dnipro, concept of a radical turning point and decisive victories.